

УДК 821.161

ЖАНР ВІРША-ОБРАЗКА В ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА

Розкривається жанрова специфіка поширених у кінці XIX – на початку XX ст. віршів-образків, головною естетичною ознакою яких є нарисовість і які переважають у циклах І. Франка „Галицькі образки” та „З алицьких образків”.

Ключові слова: вірш-образок, нарисовість, побутовий хронотоп, мортальний (трагічний) і драматичний зміст, принцип конкретизації, національна ідея.

Юрій Клим'юк

Жанр стихотворения-зарисовки в поэзии Ивана Франко

Раскрывается жанровая специфика распространённых в конце XIX – в начале XX в стихотворений-зарисовок, главной эстетической чертой которых является очерковость и которые преобладают в циклах И. Франко „Галицкие зарисовки” и „Из галицких зарисовок”.

Ключевые слова: стихотворение-зарисовка, очерковость, бытовой хронотоп, мортальное (трагическое) и драматическое содержание, принцип конкретизации, национальная идея.

Yuri Klimenko

Genre-sketches of poems in the poetry of Ivan Franko

Expands genre specificity extended ones at the end of XIX - the beginning of the twentieth century-sketches of poems, the main aesthetic feature of which is the essay and that prevail in cycles Franko "Galician sketches" and "From the Galician sketches".

Key words: poem, sketch, the essay, btovoy chronotope, mortalnoe (tragic) and Drammen-matic content, specificity principle, the national idea. Key words:

В останніх десятиліттях XIX століття відбуваються значні зрушення у розвитку мистецтва європейських країн. Світоглядна переорієнтація, яка проходить під впливом наукових пошуків, філософських та естетичних учень, приводить до розмивання меж між видами та родами мистецтва. Це має вияв у міжвидових та міжродових жанрових зв'язках. Відбуваються процеси засвоєння принципів образотворчого мистецтва та музики в художній літературі, а в межах літератури – взаємопроникнення способів художнього зображення родів, внаслідок чого прозове мислення зазнає ліризації та драматизації, драматичне – ліризації, а ліричне – епізації та драматизації. Наслідком таких явищ є „перескакування” жанрів з одних видів мистецтва в інші. Скажімо, в епосі та драмі з'являється жанр етюда, а в прозі та ліриці – образка.

Не всі літературознавчі словники подають таке жанрове поняття, як літературний образок. У „Словнику літературознавчих термінів” (1965) В. Лесина та О. Пулинця є вказівка на невеликі розміри твору, близькість його до нарису, орієнтацію на „конкретний факт чи подію”, відзначається ескізність зображення людей („кількома яскравими штрихами”), малорозвиненість сюжету [6, с. 249]. В українській прозі з'являються не лише окремі твори цього жанру („Пе-коптьор”, „Відьма” М. Коцюбинського), але й цілі збірки – (Д. Макогон „Шкільні образки” (1911)). У поезії – це цикли І. Франка „Галицькі образки” та „Із галицьких образків”. „Незначна нарисова епічна дія – як їх жанрова прикмета – відзначена М. Бондарем [2, с. 277]. На нарисовість, як головну естетичну ознаку цих творів, звертає увагу О. Бойко [1, с. 172]. І. Дорошенко вважає образок „типовим Франковим жанром”, що зустрічається у його поезії, прозі та драматургії. При цьому відзначає, що „його точніше назвати ліро-епічним жанром, зважаючи на наявність сюжету, елементів художньої оповіді, психологічних характеристик героїв” [4, с. 9]. У віршах-образках І. Франка маємо насамперед великий інтерес до життя простої людини. Розповідається у них про дуже буденні речі, поетизація звичайного пов'язана з поглибленим психологізмом, проникненням у душу героя.

Значна увага приділяється розкриттю людської особистості, причин трагедії її життя, що пов'язується із соціальними домінантами суспільства. В образках І. Франка маємо поєднання епічного способу змалювання і формально поетичних принципів творення тексту. У них присутній автор, що прямо або опосередковано бере участь у відтворюваних подіях. Його образ допомагає розкрити правду життя. Прозовий раціоналізм поєднується з ірраціональним поетичним принципом світобачення, що творить особливий вид лірики.

Р. Голод пише: „Представники реалістичного типу творчості зверталися до цього жанру як

до найбільш адекватного способу перенесення в літературу „шматків життя” – картин реальної дійсності, не спотворених суб’єктивною волею автора” [3, с. 173]. Жанр вірша-образка в циклах І. Франка „Галицькі образки”, „Із галицьких образків” пов’язаний з прийомами реалізму – відверто декларованим стилем його художньої творчості. Основна увага у віршах-образках І. Франка зосереджується на фактах в їх філософському осмисленні та психологічній заглибленості, що спрямована на сугестивне сприйняття описуваних подій реципієнтом. У них маємо особливий тип хронотопу, що зумовлюється узагальненою, але разом з тим конкретно предметністю зображення. Історична визначеність хронотопу ускладнюється конкретизованим естетичним світосприйманням, що позначається на сюжеті твору, на його структурній будові, що дає змогу тривіальний матеріал підносити від рівня буденності до умовного рівня поезії, творячи новий щабель ліричного освоєння світу.

Літературний образок, відштовхуючись від жанрової картини в образотворчому мистецтві, виступає поєднанням традиційних (міметичних) з натурфілософськими та психологічними підходами до відтворення дійсності. Не всі вірші циклів І. Франка „Галицькі образки”, „Із галицьких образків” є образками, деякі з них за своїм естетичним значенням наближаються до медитації та інших жанрів. Найбільш яскравими зразками образка можна вважати вірші 1880 року – „Оповідання цюпасника” („Із галицьких образків”), 1881 року „В шинку”, „Великдень”, „Максим Цюник”, „Михайло”, „Баба Митриха”, „Галаган”, „Гадки на межі”, („Галицькі образки”), „Три арештантки”, „Матрона-комірниця” („Із галицьких образків”); 1882 року – „Журавлі”, („Галицькі образки”); 1885 року – „Ранок на пастивнику” („Із галицьких образків”).

В основі віршів-образків І. Франка лежить узагальнення, пов’язане з трагічними та драматичними моментами життя, що знайшло вираження в поетичній формі – метафорі людського горя, що трансформується у два типи побутових сюжетів. Це дає змогу поділити твори на дві групи: мортального (трагічного) та драматичного змісту.

До першої групи належать: „Максим Цюник”, „Михайло”, „Баба Митриха”, „Галаган”.

І. Франко у вірші „Михайло” передає звичайну історію з селянського життя. Сюжет – це послідовний виклад подій про зовні веселого, небагатого селянина, який через непомірні податки залазить у борги, втрачає землю і хату, починає пиячити, не змігши змиритися з утратою засобів до існування, покінчує життя самогубством. У вірші зіставляються три плани: перший – зовнішньо безтурботний господар, другий – суспільні порядки, що наступають на нього, третій – внутрішній світ господаря, про який ми нічого не знаємо, але виявом якого є його пияцтво та суїцид, що свідчить про важкі внутрішні переживання. Вчинок головного героя містить у собі велику нарративну силу, спрямовану на осуд обставин, що привели до цього.

Сюжет іншого вірша І. Франка „Галаган” будується на психологічних колізіях. Селянський хлопчик, спокушений грошима, бігає по снігу за паничем, а потім хвалиться перед матір’ю своїм здобутком – мідною монетою (галаганом). Мати важко переживає за свого сина, а він не усвідомлює того, що з ним сталося: актуальна для життя бідної людини копійка затьмарює його розум. Промерзлий хлопчик захворів і помер. Як зазначає В. Корнійчук, „... поет не згушав барви, навіть поодинокий, але вражаючий факт набрав у його художній свідомості широкого узагальнення” [5, с. 219]. Хоч діти і не винні, та їх забава містить у собі соціальний момент, породжений нерівністю суспільного стану між ними.

Сюжети віршів-образків І. Франка мортального змісту виникають внаслідок визначених обставин протікання дії. Автор конкретизує імена героїв (Максим Цюник, Михайло – з однойменних творів, баба Митриха, Йваниха, Климко – „Баба Митриха”, Іван – „Галаган”), вказує, де саме відбуваються події (топоси: штольня у Бориславі – „Максим Цюник” млинок та одвірок, на якому повісився чоловік – „Михайло”; „в куми у сінцях” померла баба Митриха; у Боснії загинув її син – „Баба Митриха”; хлопчик бігав по снігу – „Галан”), конкретизує час: Максим Цюник конав у штольні „дев’ять годин”, для Михайла, який сподівався доробитися до кращого, „тісний став час”, баба Митриха помирає, коли „наступає зима”, вона заробляла гроші три літа, в той самий день, коли померла, прийшла звістка і про смерть її сина: хлопчикові Івану – шість літ. Така конкретизація подій творить документальний, побутовий хронотоп, а самим описаним подіям надає максимальної достовірності. Сюжети, що виникають при цьому, сприяють на макрорівні появі оповідного пафосу з психологічно вмотивованим трагічним завершенням творів.

Другу групу віршів-образків (драматичного змісту) складають: „Оповідання цюпасника”,

„В шинку”, „Великдень”, „Гадки на межі”, „Три арештантки”, „Матрона-комірниця”, „Журавлі”, „Ранок на пастівнику”.

У другій половині XIX століття в художній свідомості формується образ „пропашої сили” – селянина-бунтаря, який відповідно до устояної у суспільстві колективістської моралі стає на захист справедливості, тобто боротьби за права селянина, які ущемлювалися владою та поміщиками. У вірші І. Франка „В шинку” образ селянина-господаря є вираженням цього актуального явища суспільних відносин. Сюжет вірша відображає життєву долю селянина, який з господаря перетворюється на п’яницю. Автор зображує деградацію людської особистості – від констатації факту „Сидів в шинку і пив горівку”, що в принципі є аморальним, переходить до розкриття глибинних причин такої поведінки селянина, тому вдається до його спогадів про дітей, хвору жінку, про те, як він був шанованим господарем, але коли виступив проти кривди, завданої громаді паном, який став захоплювати селянські землі спільного користування, та суперечка і судове протистояння з ним привели до його повного зубожіння. Усвідомлення свого горя: „жінка мре із голоду на переднівку”, „у наймах діти – переходить в осуд, яким завершується вірш: „Тато де? Сидить в шинку і п’є горівку”. Ілюстративний початок вірша нівелюється рефлексійністю мовлення, тобто заглибленістю у внутрішній світ героя. Навіть тавтологічне завершення вірша (вірш-кільце) має значення індивідуалізованої ілюстративності, бо переходить чи то в докір героя самому собі, чи в оцінку його поведінки збоку. Такий перебіг поетичного висловлювання створює художній момент великої наративної сили.

У вірші І. Франка „Три арештантки” сюжет – це розмова трьох жінок-селянок, що потрапили до арешту. Фактично ніякого злочину вони не вчинили. Автор створює психологічно виправдану ситуацію, коли три жінки розповідають одна одній про причину своєї біди. Перша з них потрапила до „цюпи” за спробу дати дарунок („дві фасочки масла”) судді, що мав розглядати справу про її став, який захопив сусід. Друга опинилася в ув’язненні через те, що неправильно назвала „шандареві” день. До третьої жінки п’яні „шандарі” причепилися тому, що вона не зняла перед ними капелюха, який купила для свого чоловіка й одягла на голову. Всі три ситуації ніби й анекдотичні за своїм походженням, але вони привели до мук і страждань жінок, яким довелося пройти через приниження людської гідності, насмішки. Автор показує свавілля людей, наділених владою, незахищеність перед ними простих селянок.

Фабула першого вірша диптиха „Ранок на пастівнику” визначається образом автора, який є учасником описуваних подій, передає їх згідно зі своїм сприйняттям, сформованим певним естетичним ідеалом. У центрі поетичної оповіді перебувають хлопці-конюхи, їх доля. Автор ніби спостерігає за ними, передає свої враження від їх вигляду, поведінки, ставлення до життя. Він від опису світання переходить до погаслого вогню, сну хлопців-конюхів, повертається до початку дії. Ретроспекція дає змогу розкрити атмосферу нічного випасання коней. Коли біля вогнища лунають співи, жарти, паління люльок, розповіді про „заклятую царівну”, „гадюку стоголівну”, „мечик-самосіку”, „мачушину злість”, „ягу-змію-кусіку”, про горщик, що завжди наповнений кашею. Саме про такий горщик мріє наймит Трохим. Б. Тихолоз вказує на органічну єдність цих фольклорних елементів з натурою самого автора [6, с. 52-53]. Хлопці-конюхи укладаються спати, але кожному уві сні ввижається те, що його хвилює в реальному житті. Завершується вірш узагальненням, що розкриває устремління кожного до свого ідеалу:

У одних вседосконалий,
Всеблаженний світ,
У багатих злото в касі,
У газдів стоги, –
Горщик, вічно повний каші,
В бідного слуги! [8, т. 2, с. 391].

Як бачимо, введення у вірш фольклорних елементів дає змогу перейти від побутового опису до філософського осмислення долі простої людини у її соціальному вимірі.

Друга частина диптиху продовжує події першої частини. Фабула пов’язується з ліричною ситуацією – приходом ранку, поверненням хлопців з кінями до села, початком роботи лісопильного заводу. Нова колізія диптиху творить ставлення наймита Сеня до нього.

Автор використовує апокриф про те, як Бог і чорт творили цей світ, який подає в інтер-

претації Сеня. Все, що зробить Бог, чорт робить йому наперекір. Від того, що створив Бог, для людей користь, а що чорт – шкода. На думку Сеня, таким творінням чорта є й тартак, який дає людям роботу, але не несе поліпшення їхнього матеріального стану, а навпаки, – зубожіння та знедолення, як це сталося з самим Сенем, батько якого мав „грунть і хату, коні і воли”, але, уклавши контракт з керівництвом лісопилного заводу на довіз дерева, через погану осінню погоду втратив коні, сам загинув, суд позбавив сім'ю поля, а Сень опинився в наймах.

Ненависть Сеня до тартака є виправданою, або розкриває існуючу несправедливість у межах Австро-Угорської держави, яка веде до зубожіння одних і збагачення інших. Соціальний мотив знаходить у вірші містичне тлумачення, що відповідає світоглядному рівневі селянина, разом з тим дає можливість зрозуміти процес нібито законного, а насправді грабіжницького перерозподілу багатства між людьми.

Той же принцип конкретизації, що маємо у віршах-образках І. Франка мортального змісту, зберігається і в групі віршів-образків драматичного змісту. Головними героями творів виступають „цюпасник” – „Оповідання цюпасника”; господар (тато), який у шинку п'є горілку – „В шинку”; наймит – „Великдень”; два брати – „Гадки на межі”; три ув'язнені – „Три арештантки”; Матрона-комірниця і „парубок кравчина” – „Матрона-комірниця”; сільські діти та ключ журавлів у небі – „Журавлі”; хлопці-конюхи, наймити Трохим, Сень – „Ранок на пастівнику”. Автор робить акцент на тій ситуації, в якій опинилися головні герої, на суспільному резонансі від неї. Вказує також місце (топоси), в якому відбувається дія: шинок – „В шинку”, „Великдень”, межа між полями, об'єднання полів, недоцільність роз'єднання полів, безмежні поля майбутньої України – „Гадки на межі”, тюрма – „Три арештантки”, наймане помешкання – „Матрона-комірниця”, небо – „Журавлі”, „пастівник”, дорога до села – „Ранок на пастівнику”. Побутовий хронотоп у віршах все ж не замикається у межах світу селянського життя і праці, а виходить у майбутнє. Його конкретизація погоджується з психологічно достовірним описом ситуації та проникненням у світ переживань героїв. Оповідний пафос не переходить межі драматичних стосунків між героями та ними і суспільством, теперішнім і майбутнім.

Дві групи віршів-образків І. Франка мортального та драматичного змісту за своїми естетичними ознаками є ідентичними. Метафора людського горя, що визначає їхню зовнішню структуру – сюжет та внутрішню – образ простої людини – співвідноситься з принципами реалізму. Сюжети віршів-образків черпані І. Франком з самого життя. Їх драматизм відповідає гуманному ставленню до героя з народу (хлібороба, наймита, робітника бориславських нафтових промислів, жінок-селянок, дітей). Конфліктність творів виникає внаслідок їх одвічної опозиції до панів і представників австро-угорської влади. В. Корнійчук, характеризуючи твори циклу „Галицькі образки”, відзначає: „Тут простежується сюжет і фабула, струнка і послідовна композиція, майже не використовується підтекст. Поетичне „перетворення” реального світу практично зведене до нуля, внаслідок чого досягається повна ілюзія правдоподібності” [5, с. 217]. У віршах-образках І. Франка присутній прямо чи опосередковано образ автора, демократизм якого йде з глибин його душі і виявляється в доброзичливому ставленні до простої людини.

Реалістичний, історично зумовлений хронотоп у віршах-образках І. Франка, внаслідок конкретизації описуваних подій, набуває ознак фактографічного чинника, у кожному разі, дає змогу стверджувати дійсність поданих у творі історій.

Побутовізм віршів визначає їх оповідний пафос. Здавалося б, відсутність парадності, риторичності мали б позбавити твори емоційності. Але це не так. У віршах-образках І. Франка зображуються події українсько-драматичні, навіть трагічні. Рефлексійність творів дає змогу визначити поведінку, вчинки, передати внутрішній стан душі героїв. Драматизм і психологізм віршів-образків творять їх ліричну незвичність. Зовсім непоетичні речі стають лірично визначеними.

Вірші-образки І. Франка мають подвійне нарративне завдання. Вони розраховані насамперед на сприйняття в селянському середовищі, а також у середовищі інтелігентському, але спрямовані на те, щоб дати розуміння цього життя. Соціальна заостреність творів не визначальна, бо у них пропагується єдність селянського та інтелігентського станів суспільства, для яких головною має бути національна ідея (майбутнє України), що впливає як заперечення антигуманних у своїй основі стосунків між зневаженими державою простими людьми та привілейованими нею панями і представниками влади різного рангу.

Література

1. Бойко О. Поезія боротьби (Лірика збірки І.Франка „3 вершин і низин”). – К. : Держлітвидав України, 1958. – 180 с.
2. Бондар М.П. Поезія І. Франка і розвиток художніх форм у європейській поезії кінця ХІХ ст. // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986 р.). Кн. 1. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 237-239.
3. Голод Роман. Іван Франко та літературні напрями кінця ХІХ – початку ХХ століття. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2005. – 284 с.
4. Дорошенко І. У світі Франкової лірики // Франко Іван. Лірика. – Львів : Вища школа, 1984. – С. 5-10.
5. Корнійчук Валерій. Ліричний універсум Івана Франка : горизонти поетики. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2004. – 488 с.
6. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. – К. : Рад. школа, 1965. – 431 с.
7. Тихолоз Богдан. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії (студії). – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – 180 с. [Франкознавча серія. Вип. 7].
8. Франко Іван. Зібр. творів: У 50 т. – К. : Наук, думка, 1976. – Т. 1. – 502 с; Т. 2. – 543 с.